

И СЕ СЪГРАДИ ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ХРАМ НА НАУКАТА

140 години БАН

„О, вечно твърд и светлив паметник си правят онези, които се постараха, за да се нареди **Българското книжовно дружество**, и които ще се стараят за благополучното му съществуване и успяване!“

Васил Друев (1869)

През втората половина на XIX в. в българското възрожденско общество съзрява необходимостта от обединителен център на народните стремежи към повече просвета и наука. Българските патриоти от Велес Константин Петкович и Нешо Стоянович (сетнешният охридски митрополит Натанаил) основават **„Българска матица“** в Цариград (1852 г.), ръководени от *„великата идея на българите да си направят самички едно общо, всенародно учреждение за по-систематично и по-благоразумно разпространение на просвещението между народа си“*. По-късно пак там Драган Цанков основава **„Община за българската книжнина“**, която да разпространява учебници и други книги, да разработва книжовния език и да издава „Периодическо списание“. Опитите на българите в Цариград са последвани от тези на българите в Одеса, от патриотичните призови на Г. С. Раковски и Л. Каравелов, но създаването на единен просветен и книжовен център, който да укрепи българското национално съзнание, е мъчително трудно при липсата на собствена държавна организация.

Политическите събития от 1867 и 1868 г. раздвижват българската емиграция и младата българска интелигенция се обединява в една „братска дружина“. През 1868 г. двама млади българи, живеещи в Прага – Васил Д. Стоянов и Марин Дринов, решават да организират дружество, което да обедини около себе си разпръснатите по различни места „учени българи“, и разработват проектоустав на **Българско книжовно дружество „Кирил и Методий“** със седалище Букурещ. То трябва да има за цел *„разпространението на всеобщо просвещение и усъвършенстването на българския език, на българската история и на нашата словестност“*. До края на следващата година В. Стоянов и М. Дринов успяват да обединят около своята идея българите в Румъния, и най-вече тези в Браила. В средата на XIX в. този румънски град е важно средище на българската емиграция и център на българското книгопечатане през Възраждането. По това време в Браила работят писатели и публицисти като Христо Ботев, Добри Войников, Василяки Попович, напредничавите български търговци Н. Ценов, К. Попович, Ст. Берон, Д. Михаилиди. Съществуват всички предпоставки именно тук да се създаде организация, която да работи за развитието на българската наука, чрез която собствената ни култура да се приобщава към европейската.

На 3 август 1869 г. М. Дринов обнародва във в. „Дунавска зора“ (год. II, № 35) статията „Българско литературно дружество“, която се явява основна програма на бъдещото Книжовно дружество: *„От всеки друг народ нашият се нуждае днес най-много от едно подобно книжовно дружество, което, като си създаде един авторитет, да се занимае с разра-*

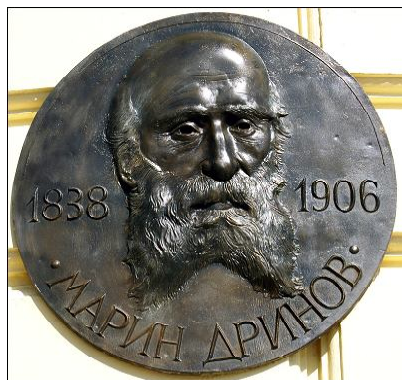
ботване и развиване на езика му, книжовността му и историята му... , което да улесни попрището на народния му напредък в полза на умственото му развитие”.

На 26 септември 1869 г. в къщата на родолюбката Варвара хаджи Велева в Браила се събират утълномоощени представители на 8 града с компактно българско население, живеещо извън пределите на поробената родина – Браила, Букурещ, Галац, Болград, Гюргево, Кишинев, Виена и Одеса. На поредица от заседания те изработват устав на Българското книжовно дружество, приет на 29 същия месец. Този исторически документ урежда първата българска просветна институция и я поставя на много широка демократична, общонационална и едновременно общоевропейска основа. Предвижда се Дружеството да обедини „сичките добри, образовани българи и народни заведения”, както и да установи тесни връзки с „учения мир въобще”. Тази общонародна, самодейна и независима българска организация формулира ясно в първия си устав своята цел: „Да разпространява всеобщото просвещение у българския народ и да му показва пътя към неговото вещественно обогатяване”. В кръга на първостепенните задължения на Дружеството влизат обработването и усъвършенстването на българския език, на българската история и на народната „наша словестност въобще”, както и разпространението на всеобщото просвещение и напредък у българския народ.

Учредителното събрание избира две управителни тела на Дружеството: настоятелство и действителни членове. В настоятелството са включени **Николай Ценов** – председател, Василаки Михаилиди, Петраки Симов, Костаки Попович и Стефан Берон. Важен факт е, че първите ръководители на БКД и негови действителни членове **Марин Дринов** – председател, **Васил Друмев** – член (сетнешният Климент, епископ Браницки, митрополит Търновски) и **Васил Д. Стоянов** – деловодител, са избрани напълно демократично с тайно гласуване. По време на избора М. Дринов е в странство и изтраща отговор едва на 9 януари 1870 г., от Неапол, със съгласие да оглави управлението до следващото събрание на Дружеството на 25 юли с.г. Но редица години той е преизбиран и приема съдбата на Книжовното дружество като своя съдба, защото вярва в бъдещето му. В писмо до Нешо Бончев той споделя: „Блуждаем в мъглата... Аз вече видях спасителен лъч. Вървете след мене!”

И така, на 30 септември Николай Ценов получава цялата документация на Дружеството, а всички присъстващи полагат клетвата: „Като член на това дружество давам почтенна реч да изпълня точно и доброволно моите длъжности, и на добър час!” От този ден – 30 септември (12 октомври по нов стил) 1869 г. започва да функционира **Българското книжовно дружество** (БКД). То предшества възстановяването на българската държавност с 9 години...

„Аз вече видях спасителен лъч.
Вървете след мене!”

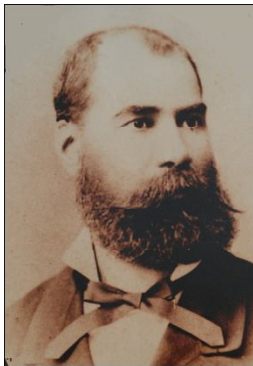
Марин Дринов* (1838–1906) учи в родния си град Панагюрище, а през 1861 г. завършва Духовната семинария в Киев и постъпва в Историко-филологическия факултет на Московския университет, който приключва през 1865 г. След това 5 години пътува в славянските страни и изучава тяхната история. Един от инициаторите за учредяването на Българското книжовно дружество, негов пръв (1869) и дългогодишен (1869–1898) председател, действителен (1869) и почетен (1898) член. Полага основите на дружествената библиотека и участва активно в списването на дружественния печатен орган „Периодическо списание”. През 1872 г. в Москва защитава магистърска дисертация „Заселение Балканскаго полуострова славянами” (1872) – едно от най-сериозните проучвания върху ранната славянска история и веднага е избран за доцент по славянознание в Харковския университет (1873). През 1876 г.

защитава докторска дисертация „Южные славяне и Византия в X веке” и е избран за извънреден професор, а в края на 1876 г. е повишен в редовен професор (първият български професор).

През 1877 г. заминава с руските войски в България, а след Освобождението е назначен за съветник в гражданската канцелария на княз В. А. Черкасски, за вицегубернатор на София (1877–1878) и за управляващ Отдела (бъдещото Министерство) за народното просвещение и духовните дела (1878–1879). Като такъв издава Привременен устав на народните училища (29.08.1878 г.) и създава Инспекторат за организация и контрол на учебната дейност и въвежда тристепенна система на обучение в народните училища с безплатно обучение и стипендии за бедните. М. Дринов е един от създателите на Софийската публична библиотека (днес Народна библиотека "Св. св. Кирил и Методий") – първата българска културна институция, която е открита за читателите на 15 януари 1879 г.

М. Дринов има изключителни заслуги за установяването на българската държавност–участва активно в изработването на проектите за Търновската конституция, предлага София за столица на България, участва в уредбата на църковните дела и читалищата, създава социално обоснована програма за развитието на българското учебно дело, целяща просветното и духовно издигане на народа. Тази програма се осъществява в продължение на три десетилетия и нейният резултат е модерна образователна система, съобразена с националната специфика на страната ни. За големите си заслуги в организацията на българското просветно дело, наука и култура е удостоен на 23 април 1899 г. с Орден за граждански заслуги I степен. Високо оценени са и научните му приноси и приживе е избран за член на Петербургската академия на науките (1898), на Полската академия на науките в Краков, на Чешката академия на науките и изкуствата в Прага и на Югославянската академия на науките и изкуствата в Загреб – доказателства, че той е първият българин с общоевропейски авторитет.

Васил Димитров Стоянов (1839–1910 г.) е български филолог и просветител от Жеравна. Учил е в Шумен при Сава Доброплодни и Иван Богоров. Там се сприятелява с Васил Друмев, негов съученик. През 1856 г. е сред основателите на шуменското читалище и участва в първото поставяне на пиесата „Михал Мишкоед“ от Сава Доброплодни. През 1858 г. заминава да учи в гимназията в Прага. През 1862 г. прекъсва обучението си, за да участва в Първата българска легия в Белград, след разпускането на която се връща в Чехия. Там следва славянска филология (1864–1866) и право (1866–1868). През 1868 г. заминава за Браила, където заедно с Марин Дринов инициира създаването на Българското книжовно дружество, на което става деловодител (1869). От 1873 до 1879 г. преподава български език в Болград. След Освобождението заема различни държавни постове и работи активно за възстановяването дейността на БКД в София, като от 1882 до 1884 г. го оглавява. Същевременно става директор на Народната библиотека (1883–1894).

Васил Друмев (ок. 1840–1901) е български писател, духовник и политик от Консервативната партия. Роден е в Шумен, където учи при известните възрожденски учители Сава Доброплодни и Сава Филаретов. Играе главната роля в побългарената комедия „Михал Мишкоед“ от Доброплодни в първото театрално представление в България. През 1858 г. получава стипендия и заминава за Одеса, където учи в Одеската семинария, която завършва през 1869 г. През 1860 г. написва първата българска повест („Нещастна фамилия“), а през 1869 г. като учител в Браила участва в учредяването на БКД, като е избран за действителен член и зам.-председател на дружеството и главен редактор на печатния му орган – „Периодическо списание“.

През 1873 г. е ръкоположен в Тулча за йеродякон под името Климент. След Освобождението е ректор на Петропавловската семинария край Лясковец (до 1884 г.). Включва се активно в политическия живот като един от водачите на Консервативната партия и оглавява второто правителство на България (от декември 1879 г. до април 1880 г.) През 1884 г. за кратко управлява Софийската епархия, след което става митрополит на Търновската епархия (Климент Търновски). През 1885 г. става първият председател на новосъздадения Български червен кръст. През август 1886 г. е министър-председател, но заради проруските си възгледи през 1893 г. е заточен в Петропавловския и в Гложенския манастир. През 1894 г. е освободен и на следващата година участва в делегацията, договорила признаването на княз Фердинанд от Русия.

Въпреки финансовите затруднения и пречки от различен характер, БКД започва да укрепва и да развива дейност. При едно от идванията си в Браила **М. Дринов** докарва три сандъка с книги, с които се полагат основите на дружествената библиотека. Още през 1869 г. той препоръчва да се създават кни-

гообменни връзки с други библиотеки в Европа, а във фондовете ѝ да се набавя литература от различни области на човешкото знание.

Уставът на БКД предвижда и издателска дейност: 1. „Сборник“, два-три тома годишно, за научни материали и статии главно по български език, отечестве-

на история и българска словесност; 2. Месечен орган "Периодическо списание". То започва да излиза през 1870 г. и става първото българско научно списание. М. Дринов отново се проявява като стратег и обмисля как да се привлекат и чуждестранни автори, за да стане „Периодическото списание“ действително научно списание с авторитет сред учените от славянските страни. Неговата далновидност на председател на Дружеството се проявява и в позива "От страна на Българското книжовно дружество към читателите" (Пер. Сп. 1870, № 1, с. 3–6), в който той пише: "Навярно можем да очакваме, щото не подир много време да се превърне дружеството в българска Академия на науките и да стане един от най-великолепните всенародни храмове на българската наука".

Настъпилите съдбоносни събития за България – Априлското въстание и Руско-турската война, парализират дейността на Дружеството. Едва след подписването на Берлинския договор (13 юли 1878 г.) се свиква Главно събрание на БКД. На събранието, проведено от 25 до 28 октомври, се взема решение Дружеството да се премести в Средец (София) и там да се възобнови дейността му по неговата програма "под непосредствения върховен надзор и ръководство на г. М. Дринов". Изборът на София за столица на Княжество България е направен под влияние на М. Дринов, вече професор в Харковския университет, който по този начин цели да парира опасните австрийски и сръбски интереси към северозападните предели на новоосвободена България, а от друга страна – и заради близката близост на новата столица до останалата под турска власт Македония. Чисто стратегически, София е центърът, средецът на българските земи.

Но решението на събранието да се пренесат от Браила в София "архивата, библиотеката и разни сбирки на Дружеството" се изпълнява едва след три години – през 1881, чрез Т. Икономов – делегат на Отдела на просвещението. Пренасянето се осъществява с активното съдействието на проф. М. Дринов, който след Освобождението е вицегубернатор на Средец (1877–1878) и управляващ Отдела на народното просвещение (1878–1879).

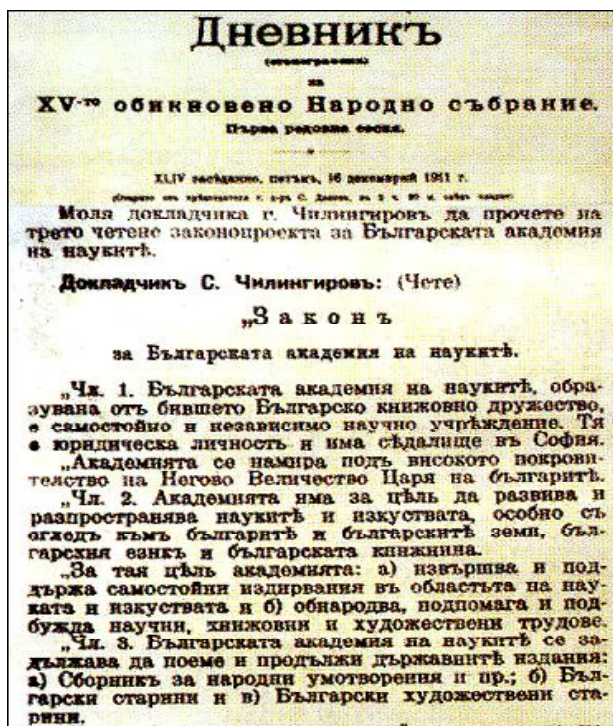
Макар и завърнал се в Университета в Харков, проф. М. Дринов гледа на обновлението на Дружеството в България като на много важна работа и за нея търси съдействието на **Константин Иречек**, чешки историк, дописен член на БКД, който от 1881 до 1882 г. е Министър на народното просвещение в България. Те са в постоянна кореспонденция, основна тема в която е просветното и културно издигане на българите. К. Иречек не е обнадяден от това, което вижда в България, и по този повод пише на проф. М. Дринов в Харков: „Много говорихме за възобновлението на Книжовното дружество, ама кой да пише статии? Хората занимават различни административни постове. Учителите бягат от гимназиите да стават чиновници, за книги и наука се не занимават“. Това, което смуцава Иречек, е "че сичките са подивели и се занимават с това, което те наричат политика и партии." Проф. М. Дринов обаче вижда в БКД голяма

надежда, защото "полека около него ще се наберат сериозни просветители, учени деятели, които със солидните си учени трудове немалко ще спомогнат и за скорото премахване на съществуващата в България дивотия и шарлатания". За съжаление, обаче, в този период интелигентният човек живее в свят с тесни научни хоризонти, "където всичката нравствена сила ученият трябва да черпи от себе си".

Благодарение подкрепата на К. Иречек, който има съществени заслуги за активизирането на БКД, на 5 септември 1881 г. в зданието на Народната библиотека (Бук джамия) в Средец се провежда първото съвещание (Общо събрание) на членовете на Дружеството. Събранието взема решение БКД да поднови своята дейност в началото на следващата година. За тази цел с Предписание № 489 от 24 февруари 1882 г. Министър К. Иречек назначава Привременен управителен комитет (1882–1884) със задача да възстанови и ръководи дейността на БКД в София. Ръководството на комитета е избрано на 4 март с.г., като организационен председател и редактор на дружественото „Периодическо списание“ става В. Д. Стоянов. В своя мандат той работи много упорито за укрепването на БКД и възстановява издаването на списанието. От своя страна, държавата започва да отпуска редовно субсидия за финансиране на дейността на Дружеството. След двегодишна преписка на ръководството със Софийска община, тя най-после отрежда през 1884 г. терен за построяване на сграда на БКД „без право на продаване с единствената непроменима цел за въздигане дом за помещения и устройство ботаническа градина“. Тази година е свързана и с други важни събития за Дружеството – избира се ново ръководство (оглавено отново от проф. М. Дринов), приет е нов Устав, създадена е нова структура и са избрани нови действителни, дописни и почетни членове. Сред новите 70 действителните членове (преди тях за такъв е избран само Иван Вазов – през 1881 г.) са К. Иречек (през 1898 г. удостоен и за почетен член на БКД) и Ив. Гешов. Между избраните 18 почетни членове на БКД са такива видни общественици и родолюбци като Иван Богоров, Евлопи Георгиев, Найден Геров, Сава Доброплодни, Петко Славейков, Драган Цанков и др. За първи път са избрани и чуждестранни членове на БКД – 21, като между тях е **Феликс Каниц**, унгарски географ, археолог и етнограф.

Параграф Първи от Устава гласи: "Цел на Българското книжовно дружество, което има седалището си в Средец, е всестранно изучаване на България, развиването на българската книжнина, разработването и разпространението на науките изобщо. То се разделя на 3 клона: а/ клон историко-филологически; б/ клон за природните и медицински науки; в/ клон за държавните науки" (Пер. сп. 1884 г., № 10, с. 145). БКД се превръща в научно учреждение от европейски тип. Като запазва своята независимост, БКД се поставя под покровителството на княз Александър I Батенберг.

През октомври 1884 г. проф. М. Дринов отново се връща да преподава в Харковския университет и този път отсъствието му от България е пагубно за Дружеството. От 1884 до 1898 г. то не провежда никакви събрания. Ново оживление в дейността на БКД започва с избора през 1898 г. на видния български държавник и финансист **Иван Евстратиев Гешов** за председател на Дружеството. С протокол на Главното събрание на БКД от 10 ноември 1898 г. проф. М. Дринов пък е избран за негов почетен член. Съгласно новия Устав от 1899 г. Дружеството става научна институция от европейски тип. Започват своята плодотворна дейност първите изтъкнати български учени в областта на общественото и естествознанието – Т. Балан (първият ректор на Софийския университет), В. Златарски, П. Райков, Ст. Вацов и др. Някои от тях като В. Златарски и Ст. Вацов впоследствие са учредители и членове и на Българското географско дружество (вж. бр. 6/2008 на ст. „География '21“). Освен, че е добър ръководител, Иван Гешов е и най-предният благодетел и дарител на Дружеството. През 1908 г. той изплаща с лични средства ипотечния дълг на БКД в размер на 120 хил. златни лева. Неговият пример е последван и от други дарители.

„Най-добрата гаранция за доброто управление е един просветен народ.“

Иван Евстратиев Гешов (1849–1924) * е виден български политик, водач на Народната партия, министър-председател на България в 32-ото правителство (1911–1913) и дългогодишен народен представител в VIII, IX, XI (председател), XII, XIII (председател), XIV, XV, XVI, XVII, XVIII и XIX Обикновено Народно събрание и в III (1886–1887) и V (1911) Велико Народно събрание. От 1899 г. оглавява Българския червен кръст.

Роден е в Пловдив в голям търговско-банкерски род. От 1865 г. живее и учи в Манчестър (в Оуенс колидж и в университета Виктория). След това няколко години работи в кантората на баща си в града. През 1872 г. с европейско образование и опит в банкерските дела се завръща в Пловдив и е избран за председател на читалището и член на училищното настоятелство на гимназията. По време на Априлското въстание Гешов се включва в акциите за набиране на помощи за населението на пострадалите райони и активно участва в инициативите пред Европа за защита на българските интереси. За свои публикации във връзка с Априлското въстание в английския вестник Таймс е арестуван, осъден на смърт, но след намесата на британското посолство и лично на лорд Едуард Хенри Дерби, министър на външните работи на Англия, е помилван и заточен в Мала Азия. В края на март 1878 г. се завръща в освободена България и е избран от пловдивчани за председател на Окръжния съд.

Иван Гешов е един от водачите на Народната партия в Източна Румелия. Той е първият председател на Областното събрание (1879–1880) и директор на финансите (1882–1883). От 1883 г. живее в София, където става директор на Българската народна банка (1883–1886). Участва в преговорите за сключване на Букурещкия мирен договор (1886). След преврата от 1886 г. участва в третото правителство на Петко Каравелов и първото правителство на Васил Радославов. След падането на Стефан Стамболов през 1894 г. се включва в новосъздадената Народна партия. Гешов е министър на финансите във второто и третото правителство на Константин Стоилов (1894–1897), а след неговата смърт през 1901 г. оглавява партията. От 1911 до 1913 г. е начело на коалиционно правителство на Народната и Прогресивнолибералната партия. След Първата световна война Гешов оглавява Обединената народно-прогресивна партия (1920). През 1922 г. заминава за Франция, за да избегне преследванията срещу опозицията от правителството на Александър Стамболийски. След Деветюнския преврат се връща в България и се присъединява към Демократическия съговор.

Ив. Гешов е член на БКД (от 1884), действителен член и негов председател (от 1898). Има големи заслуги за укрепването на дружеството и за реформирането му в Българска академия на науките, на която остава председател до смъртта си (1924).

На 6.III.1911 г. в салона на "Славянска беседа" на тържествено събрание БКД се преобразува в **Българска академия на науките** (БАН). Действителният член Иван Гешов е единодушно избран за пръв председател на Академията. В 1912 г. е приет и първият Закон за БАН, чрез който Академията официално е включена в структурата на държавата. Законът е кратък и ясен, регламентира юридическата самостоятелност на БАН (*"самостоятелно и независимо научно учреждение"*), нейната основна цел (да развива и разпространява научните знания и изкуствата *"особено с оглед към българите и българските земи, българския език и българската книжнина"*), определя годишната държавна субсидия и я освобождава от бери (такси) и данъци.

Възходящото развитие на БАН е затруднено вследствие на войните и националните катастрофи. Но въпреки това през 20-те години БАН обогатява своята издателска дейност и международни връзки. Важен факт от историческото битие на Академията е разширяването и реконструкцията на нейната сграда, започнало през 1925 г. Строежът провокира благодарството на българската академична общност – само благодарение на личния кредит на 22-ма действителни члена се осигуряват 3 млн. лв. от БНБ, които осигуряват завършването на новата сграда и на 24.IV.1928 г. в нейния салон се провежда Тържествено събрание на БАН.

Иван Гешов, освен председател на БАН, е и народен представител (1886–1923 г.) и министър предсе-

дател (1911–1913 г.). Тази традиция за пряка връзка между Академията и държавата е наследена от друг инициативен ръководител на БАН – **Богдан Филев** (от 27 кнi 1937 г. до октомври 1944 г.), който същевременно е и председател на Министерския съвет (1940–1944 г.). На проведеното под негово ръководство на 2 октомври 1938 г. Общ събрание, цар Борис III е провъзгласен за почетен член на БАН по доклади на Ст. Петков и Иван Бурещ, съгласно чл. 5 от Устава. През 1940 г. Б. Филев основава още един, четвърти клон в Академията – за литература, пластични изкуства и музика, и я преименува в **Българска академия на науките и изкуствата** (БАНИ). Това става по силата на наложения от него нов закон за Академията, който разширява научния авторитет на БА-

Богдан Филев (1883–1945) е роден в Стара Загора. Завършва Първа софийска мъжка гимназия в София (1900 г.) и продължава образованието си в Германия с държавна стипендия на Министерство на просвещението. Следва класическа филология във Вюрцбург (1901) и Лайпциг (1902–1903) и археология и римска история във Фрайбург (1904–1906), където защитава докторска дисертация. От 1 май 1906 г. работи в Народния археологически музей в София и специализира археология, музейно дело и нумизматика в Бон, Париж и Рим (1907–1909). В България участва и ръководи археологическите разкопки в Хисаря, софийските църкви Света София, Свети Георги, Боянската църква и провежда първите проучвания на античния град Кабиле край Ямбол (1912). По време на войните 1912–1913 и 1915–1918 г. предприема три продължителни научни пътувания в Източна Тракия, Беломорието и Вардарска Македония и Поморавието и спасява над 400 български старини. По-късно проучва и обнародва богатия тракийски могилен некропол при с. Дуванлий до Пловдив (1929–1931 г.) и куполните гробници при Мезек край Свиленград (1931–1933). Основател и пръв директор на Българския археологически институт (1920–1940). Организатор и главен секретар на IV-ия византоложки конгрес, проведен в София (9–16 септември 1934 г.) Дописен член на БАН от 1918, от 1929 г. – негов действителен член, а от 27 кнi 1937 г. председател, какъвто остава до октомври 1944 г.

През май 1914 г. д-р Б. Филев е назначен за частен хоноруван доцент, а през 1920 г. е избран за професор по археология и история на изкуството в Софийския университет, където преподава дори като министър до 1941 г. Основател и пръв уредник на „Археологически семинар“ към Историческия факултет (1921–1940). Избран е за декан на Историко-филологическия факултет (1924–1925) и негов ректор (1931–1932).

За своите научни приноси Богдан Филев е избран за дописен и действителен член на редица чуждестранни академии и дружества, както и за почетен доктор (doctor honoris causa) на университетите в Атина (1937), Берлин (1939), Будапеща (1941), Падуа (1942).

Управленческият си потенциал Б. Филов разгръща и в сферата на политиката, която го превръща в една от най-оспорваните личности в нашата история. В края на 1938 г. е поканен за министър на Народното просвещение в правителството на Георги Кюсеиванов, а от 15 февруари 1940 г. с Указ № 8 на цар Борис III оглавява Министерския съвет. Като просветен министър (до 11 април 1942) създава младежката патриотична организация „Бранник“ (1940) и подсилва фонд „Учителски заплати“, като за пръв път учителките получават двумесечен платен и тримесечен неплатен отпуск по майчинство. Много усилия хвърля и в изграждането на подходяща образователна система за българите от новоприсъединените земи в Македония и Беломорска Тракия. Сериозен успех за правителството му е подписването на т.нар. Крайовска спогодба (7 септември 1940 г.), с която Южна Добруджа се връща от Румъния на България. Независимо от някои дискуссионни моменти около мотивите и неизбежността от политическата ситуация, в качеството си на министър-председател Б. Филов носи основната отговорност за приемането на Закона за защита на нацията (24 декември 1940), съдържащ дискриминационни мерки срещу евреите, както и за подписания на 1 март 1941 г. във Виена договор за присъединяването на България към Тристранния пакт. На 13 декември 1941 г. ръководеното от него правителство, под натиска на нацистка Германия, обявява т.нар. „Символична война“ на САЩ и Великобритания, която предизвиква през 1943–1944 г. тежки въздушни удари на съюзниците над София и други български градове. След смъртта на цар Борис III, Б. Филов е избран на 9 септември 1943 г. от XXV ОбНС в Регентския съвет на малолетния цар Симеон II. На 7 септември 1944 г. подава оставка като министър-председател, но не емигрира от България, поради което няколко дни след Деветосептемврийския преврат е арестуван и затворен в София, а по-късно заедно с останалите регенти и повечето министри е изпратен в тримесечен плен в Съветския съюз. В началото на януари 1945 г. Б. Филов е върнат в България и осъден на смърт от т.нар. „Народен съд“. Споделя съдбата на другите регенти, министри и много членове на интелигенцията – през нощта на 1 срещу 2 февруари 1945 г. е екзекутиран, цялото имущество на семейството му е конфискувано, а научните му звания отнети. Половин век по-късно, с решение на Върховния съд от 26 юни 1996 г. присъдите на тримата регенти, произнесени от „народния съд“ са отменени, което е начало на гражданската реабилитация на учения Богдан Филов. Преди това, през 1991 г. му е възстановено званието действителен член (академик) на БАН.

Ни да дава мнение по устройството и дейността на културни и научни институти и организации и да урежда премии и конкурси за насърчаване на българската наука, изкуство и литература.

Втората световна война се отразява съществено върху дейността на Академията. По време на бомбардировките в първите месеци на 1944 г. е разрушена част от сградата на БАНИ и нейната дейност е преустановена до октомври същата година. Веднага след прокомунистическия Деветосептемврийски преврат през 1944 г. някои членове на Академията са изключени и осъдени, а председателят Б. Филов е убит от т.нар. „народен съд“ (2 февруари 1945 г.).

Същевременно група най-видни академици се събират на 21 октомври 1944 г. и решават да изберат *„комитет в състав: И. Феденхехт, Н. Долалчиев, Ив. Ценов, Л. Чолаков и А. Стоянов, който да влезе във връзка с Министъра на народното просвещение, да размени с него мисли и да даде препоръки за евентуално преустройство на Академията“*. След тази среща през ноември и декември се провеждат няколко заседания на Общото събрание. Избрано е ново ръководство на БАНИ с председател акад. Д. Михалчев.

В началото на 1945 г. са избрани значителен брой нови академици и започва преобразуването на Академията по съветски образец. Тя се превръща в централно държавно учреждение, на което са подчинени повечето научноизследователски институти в страната. Съществени промени в работата на БАНИ настъпват с приемането на новия Закон за Академията от 1947 г., според член 2 на който е възстановено нейното старо име – **Българска академия на науките**. Съгласно чл. 1 *„БАН е най-висшият научен*

институт в страната. Тя е държавно учреждение със свой самостоятелен творчески, организационен и административен живот“ и за първи път в своята история Академията *„се намира под ведомството на Министерския съвет...“*. Въз основа на този закон Общото събрание приема нов Устав и избира нов Управителен съвет с председател Тодор Павлов. С приетия две години по-късно нов закон за БАН вече се уточнява, че Академията *„е подчинена на Министерския съвет.“* (чл. 1). Според този закон се предвижда БАН да се управлява чрез правилници, а не въз основа на устав. Този единствен в историята на БАН период, в който тя няма устав, продължава до 1957 г., когато се приема Закон за изменение на Закона за БАН. Той почти изцяло отменя закона от 1949 г. Според ал. 2 на единствения параграф на новия закон, *„въпросите за структурата, личния състав и ръководните органи на БАН, както и останалите устройствени и организационни въпроси, се уреждат с устав, одобрен от Министерския съвет и утвърден с указ на Президиума на Народното събрание“*.

На 11 ноември 1959 г. излиза специално постановление на Министерския съвет за преустройство и развитие на БАН, чрез което на Академията се предоставят значителни средства за изграждане на нова материално-техническа база, сграден фонд, специално оборудване и за значително кадрово разрастване. През 1960–1962 г. БАН се изгражда като комплексна научна организация със система от отделения, самостоятелни институти, лаборатории и центрове и с модерна материална база. С годините тя се превръща в най-авторитетния у нас и в чужбина български център за наука.

**ХРОНОЛОГИЧНА СПРАВКА
за първите научни звена при БАН**

1869 г.	Централна библиотека Научен архив Издаателство с печатница
1879 г.	Археологичен музей
1889 г.	Институт по ботаника с ботаническа градина Институт по зоология Национален природонаучен музей
1921 г.	Археологически институт
1928 г.	Институт за гората
1939 г.	Институт по биология и имунология на раз- витието и размножаването на организмите
1940 г.	Институт по генетика
1942 г.	Институт за български език и литература
1945 г.	Институт по философия
1947 г.	Институт по история Етнографски институт с музей Геологически институт Институт по микробиология Институт по физиология
1948 г.	Институт по обща сравнителна патология Институт по физиология на растенията Институт по науките за държавата и правото Институт за литература Институт за музикознание
1949 г.	Институт по математика с изчислителен център Икономически институт Институт по изкуствознание Институт по теория и история на градоустройството и архитектурата

1950 г. Географски институт

.....
Източник: 125 години БАН (популярен сборник) . –
АИ „М. Дринов“, С., 1994, с. 27.

През 1973 г. Държавният съвет утвърждава нов академичен Устав, според който БАН е поставен в подчинение на управляващата партия и „развива дейността си съобразно програмата и решенията на Българската комунистическа партия и с актовете на висшите държавни органи“. В резултат на поредното структур-

но преустройство в Академията са създадени Единни центрове за наука и подготовка за кадри, чрез които се цели интеграция със Софийския университет. Те просъществуват до 1988 г., когато са закрити.

Падането на тоталитарния комунистически режим в края на 1989 г. предизвиква начало на демократизация в управлението и осъществяването на научните изследвания в БАН. В края на 1989 г. са приети Временни правила, а през 1990 г. е подготвен нов проект за Закон за БАН, възстановяващ нейната академична независимост. След приемането на новата Конституция на Република България и преди разпускането си през 1991 г., Великото народно събрание приема новия Закон за БАН. В него Академията е определена като „национална автономна организация за научни изследвания“ с три основни направления на дейност: фундаментални изследвания, „производствена, търговска и други дейности, свързани с провежданите от нея научни изследвания“ и „подготовка на висококвалифицирани специалисти самостоятелно и съвместно с висшите училища“. Академичният бюджет се формира както от държавна субсидия, така и от собствени постъпления от реализацията на „интелектуални и други продукти“ и от „спомоществатели и дарения“. Духът и принципите на Закона за БАН са доразвити в Устава на БАН, приет съгласно изискванията на Закона, от Общото събрание на БАН през 1992 г.

През следващата 1993 г. се извършва значително преустройство на Академията, в резултат на което са закрити 27 % от научните звена на БАН и са освободени от работа 50 % от личния състав. Това тежко вътрешноинституционално реструктуриране е едно от най-машабните в началото на българския преход, което за съжаление остава незабелязано от раздираното от кризи – материални и духовни – българско общество. Дори напротив, срещу Академията се подема продължителна кампания за разформиране и закриване, в основата на която стоят лошо прикри-

Почетното отличие на Българската академия на науките е **Почетен знак на БАН „Марин Дринов“**, който има две категории:

- Почетен знак на БАН „Марин Дринов“ на лента;
- Почетен плакет на БАН „Марин Дринов“.

Почетният знак на БАН „Марин Дринов“ на лента е отличие на БАН, с което се награждават български и чуждестранни учени, културни и обществени дейци за значителни заслуги към БАН, и принос към българската наука и култура.

С **Почетния плакет на БАН „Марин Дринов“** се награждават научни дружества, институти, фондации и други организации у нас и в чужбина, които активно сътрудничат с БАН и са допринесли за утвърждаването на българската наука, както и за издигането на авторитета на български учени.

* * *

Почетното звание **„Доктор хонорис кауза“** в БАН се връчва от 1998 г. Едва 16 видни учени и общественици са носители на високото звание. Сред тях са проф. Живко Сталев, проф. Карл Джераси, проф. Жана Гълъбова, проф. Йохан Лъон, проф. Еберхард Нойман, проф. Боян Мутафчиев, Маестро Никола Гюзелев, проф. дбн Наум Якимов.

**"Науката е най-ценното и най-нежното цвете сред брилянтите на всяка нация
и веднъж стълкано от лоша политика, то не може да се възроди"**

Макс Ператс

Нобелов лауреат (1991 г.)

„Винаги досега нашата Академия е била свързана с висшите учебни заведения, особено със Софийския университет. Имахме Единни центрове, но добрите намерения, както става в много случаи, бяха извратени и тези центрове станаха просто административна шапка. Те бяха премахнати, но големият проблем за връзката с висшето образование остана. Както казваше съветският академик Спириин, "не е важен толкова притокът на кадри в един институт, колкото протокът им през него". Т. е. трябва да се създават условия през институтите да минават много млади хора. Сега институтите са като крайна спирка, на която мнозина остават до края на живота си. А трябва да се превърнат в централна гара, на която хората, които идват, и си отиват, а остават само тези, които наистина трябва да останат."

Акад. Благовест Сендов

пред в. "Дума", 24 май 1990 г.

„Смятам, че научна политика изобщо няма. Това, че има малко пари, е разбираемо. Но, че няма виждане за науката, образованието и културата като за китове, на които се крепи всяко общество, това не се разбира от отговорните институции в България – това е страшно. Не говоря, че няма концепции, а за поглед, който изобщо липсва. Науката се смята за излишна, за някакъв лукс."

Акад. Йордан Малиновски

Пред в. „Демокрация“, 17 ноември 1993

„В чужбина университетите и висшите училища не се конфронтират с националните центрове за научни изследвания, а си сътрудничат във всички сфери на дейността си и ако има конкуренция, тя е за равнището и резултатите от научните изследвания. У нас във висшите училища условията за научна дейност години наред бяха занемарявани, но е абсурдно да се мисли, че нещата ще се оправят чрез местене и занемаряване сега пък на академичните институти. На едните това няма да помогне, а другите ще затрие."

Чл. Кор. проф. Иван Юхновски,

Митове и реалности около БАН, С. 1994

„Обществото без усилия възприема леката музика, спортните събития. Те му доставят удоволствие. Вникването в научното познание изисква напрежение на мисълта. Признавам: популяризирането на научните знания, подценявано от самите учени, е слабост, която ни съпътства от години. Бариера създава и активността на полуучените, чиито компрометирани научни проекти, широко огласени преди това, уязвяват авторитета на цялата научна общност. Горчиво е да виждаш как в края на ХХ век, белязан с триумф на научното познание, обществото у нас е съблазнено от парапсихология, екстрасенси."

Чл. Кор. проф. Иван Юхновски

пред в. „Демокрация“, 28 май 1994 г.

„Не мога да разбера как може да имаш признат в света научен персонал и да не го използваш, а да се мъчиш да го ликвидиращ. За мен това е престъпно. Искане да бутнем къщата, за да построим бараки."

Акад. Никола Съботинов

пред в. "Труд", 6 септември 2009 г.

„Въпросът е не да правим политичите академици, а да разберат, че парите, вложени в науката, са важна инвестиция. Виждате, че неграмотността се шири, че има едно общо опростачване, чалгизация, а науката е едно от малкото духовни огнища. Въпреки че един шофьор на такси ме пита: Какво работиш? Казвам в БАН, а той: Значи си чантаджия. Малко останахме учениците в това бездуховно време. Това не води до нищо добро."

акад. Георги Марков

директор на Института по история при БАН

пред в. „Труд“, 16 октомври 2009 г.

ти икономически апетити към нейните имоти. В тази битка БАН успява да докаже потенциалните си възможности, като се включва активно и много резултатно в конкурсите за национални и международни проекти и вече формира над 65 % от бюджета си за сметка на проекти и договори.

Периодически „поддръжания“ в обществото спор „за“ и „против“ БАН продължава. Ще устои ли Академията на външните необосновани нападки и опити да бъде превърната в „занаятчийска работилница“ в услуга на частния бизнес, и ще се очисти ли окончателно от наслоените на различни нива социалистически стереотипи за „наукopodobност“ и „наукопомазаност“, съхранени от тоталитарното минало? Всичко зависи от ефективността на продължаващата вътрешноинституционална реформа, провеждана от ръководството.

* * *

Все повече осъзнаваме и, за съжаление, се примиряваме с бездуховността на времето, в което живеем. От историческата памет неволно изплуват горчивите думи на най-добродетелния деятел на Академията Иван Гешов: *„Всяко време цъфти със своите хора, а моето – на чистите идеали, вече е отминало!“*

Ще се съхрани ли храмът на науката в България и кой има полза от неговото разрушаване? По-точният въпрос е, кой ще го възроди, защото без духовността няма бъдеще за България.

„И ние сме уверени, че всички българи, кои са с чиста българска кръв, не само на драго сърце ще помагат на това дружество, но и винаги ще бъдат готови да го забраняват с всички пристойни средства от всякакви негови противници, които дето и да бъдат те, защото с това те – доброжелателите на дружеството – увардват един от най-правите и най-сигурните пътища, които са водители към най-светло, най-велико благополучие на човечеството, тъй и на милия наш български народ.“

Васил Друев (1869)

Информационни източници:

Арнаудов, М. Българското книжовно дружество в Браила. – С., 1966.

Българска академия на науките. Членове и ръководство (1869–2004). Справочник. – ЦБ-БАН, С., 2005.

Бъчваров, М. Феноменът „Българска академия“. – В: 125 години БАН (популярен сб.). – АИ „М. Дринов“, С., 1994, с. 12–13.

Величкова, Цв. Проф. Марин Дринов и Българското книжовно дружество /днес БАН/. Документи. – Доклад, посветен на 170-годишнината от рождението на проф. М. Дринов, изнесен на Международен научен симпозиум – Панагюрище, 20 окт. 2008 г. (http://cl.bas.bg/about-central-library/bulletin-of-central-library-of-bas/volume-21/21_1.pdf)

Младенова, М. Марин Дринов и развитието на образованието, науката и културата в България. – Сп. „На-

ука“, С., СБУ, 2003, кн. 5.

Паскалева, В. Българското книжовно дружество в Браила (1869–1876 г.). – В: История на Българската академия на науките 1869–1969. – С., 1971, 3–28.

По повод 100-годишнината от смъртта му [Марин Дринов] – в. „Нова Зора“, бр. 9, 7 март 2006 г.

Сборниче за юбилея на професора М. С. Дринов (1869–1899). Нареди и издаде Българското книжовно дружество в София, 1900.

140 години Българска академия на науките (очерк). – БАН, С., 2009

<http://www.bas.bg>

http://www.pravoslaviето.com/history/19/1838_Marin_Drinov/index.htm

Петър Стефанов
н.с. Гергана Методиева
Географски институт на БАН

* На снимките – барелефите пред централния вход на сградата на БАН на действителните членове М. Дринов и Иван Гешов, изработени от скулптура Г. Чапкънов и открити в деня на 140-годишнината на БАН (12 октомври 2009 г.) (бел. ред.)